

"ΑΝΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗ" ΚΑΙ "ΛΑΟΚΡΑΤΙΑ" : ΤΟ ΕΓΧΕΙΡΗΜΑ ΤΟΥ ΑΝΤΑΙΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ "ΕΠ-ΑΝ" ΣΤΑ ΠΡΟΘΥΡΑ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Παναγιώτης Νούτσος, Καθηγητής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Η υπάρχουσα, ως προς το θέμα μας, βιβλιογραφία περιορίζεται κυρίως σε αναφορές στο αυτοτελές βιβλίο του Μπάτση: *Η βαριά βιομηχανία στην Ελλάδα* (1947, 1977). Συνήθως αποσιωπάται η δραστηριότητα της ΕΠ-ΑΝ και η παρουσία του *Ανταίου* και μάλλον δεν αποσαφηνίζεται το σύνθετο πλέγμα των σχέσεων του συλλόγου και του περιοδικού με την κομμουνιστική Αριστερά. Πρόκειται, επίσης, για αναφορές στα πλαίσια ευρύτερων εργασιών οικονομικής ιστορίας, μολοντί έχουν ήδη υποδειχθεί αρκετές αδυναμίες ή μονομέρειες μιας τέτοιας οπτικής που δε συνοπολογίζει τις σύστοιχες κοινωνικές και πολιτικές παραμέτρους. Η ανακοίνωσή μου θα κινηθεί στην τροχιά της ιστορίας των κοινωνικών και πολιτικών ιδεών με μεθοδολογική σκευή ιστορικο-κριτική. Ως προς τη δομή της, θα προηγηθεί, συνοπτικά βέβαια, η επισήμανση ορισμένων μεσοπολεμικών θεωρημάτων και ιδίως ο τρόπος που αυτά επιβιώνουν ή μεταπλάθονται. Ακόμη, θα επακολουθήσουν ορισμένες νύξεις ως προς τη μετεμφυλιακή πρόσληψη των επεξεργασιών του *Ανταίου*, ιδίως από την ΕΔΑ που για την πραγματοποίηση της "εθνικής δημοκρατικής αλλαγής" επιστρατεύει και την "εθνική αστική τάξη".

Το ζήτημα της "μόνιμης κρίσης" του καπιταλισμού ήταν πάντα στην ημερήσια διάταξη των συνεδρίων της Κομμουνιστικής Διεθνούς και των αποφάσεων της Εκτελεστικής της Επιτροπής. Στο 6ο συνέδριο κωδικοποιείται το θεώρημα της "τρίτης περιόδου" της "γενικής κρίσης" του διεθνούς καπιταλισμού, στον οποίο αντιπαράθεται η ΕΣΣΔ ως παγκόσμια "κινήτρια δύναμη της προλεταριακής επανάστασης" προκαλώντας έτσι τη "νέα θεμελιώδη αντίφαση"¹ με τεράστια εμβέλεια. Η κατανόηση της "γενικής κρίσης" του καπιταλισμού ως αποτελέσματος της "οξείας αντίθεσης" ανάμεσα στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων και στα "κρατικά τους περιφράγματα" παρέπεμπε πάντα στη "σιδερένια αναγκαιότητα" της έλευσης του σοσιαλισμού που θα θραύσει τον "αφόρητο δεσμό", το κεφαλαιοκρατικό "περίβλημα"² της κοινωνίας. Η οικονομική ανάλυση της "αναπότρεπτης καταστροφής" του καπιταλισμού σήμαινε για το ΚΚΕ, όπως και για κάθε κομμουνιστικό κόμμα του Μεσοπολέμου με ισχνή πολιτική παρουσία, την απαραίτητη προϋπόθεση για την άσκηση της πολιτικής του σε μια σκηνή, όπου του είχε ανατεθεί ρόλος κομπάρσου.

Ο τρόπος ωστόσο προσέγγισης του φασιστικού φαινομένου και συναφώς η συγκρότηση του "αντιφασιστικού μετώπου" ουσιαστικά μια από τις κυριότερες πηγές διαμόρφωσης της φυσιογνωμίας του ΚΚΕ, τόσο κατά την εμπλοκή του στην τακτική του "πανφασισμού" όσο και κατά την εκδίπλωση της πρωτοβουλίας του "παλλαϊκού μετώπου" και του ΕΑΜ.

1. VIe Congrès de l'Internationale Communiste, Paris 1929, σ.64.

2. Κομμουνιστική Διεθνής, Πρόγραμμα και Καταστατικό, Αθήνα 1932, σ.5.

Μετά το φθινόπωρο του 1934 οι ανεπιτυχείς συμφωνίες για την κοινή αντιμετώπιση της "στρατιωτικοφασιστικής δικτατορίας", από όλες τις συνδικαλιστικές οργανώσεις και τα σχήματα της ευρείας Αριστεράς, ακόμη και με το κόμμα Φιλελευθέρων για την "καταπολέμηση των δικτατορικών φασιστικών τάσεων"³, συναρτώνται με τα όρια της δυναμικής των συμμαχιών ενός κόμματος που περιορίζει, όχι χωρίς παλινωδίες, την αυταρέσκεια του μοναδικού εκφραστή του "ηγεμόνα της επανάστασης"⁴, της εργατικής τάξης. Ως κόμμα εξουσίας το ΚΚΕ επεξεργάζεται, κατά την περίοδο της εαμικής Αντίστασης, τη στρατηγική της "λαϊκής δημοκρατίας", της οποίας η ταξική σύνθεση νοείται ως σύμπραξη της "εργατικής τάξης, των αγροτών, των επαγγελματιών, των βιοτεχνών, των διανοουμένων, των τεχνικών καθώς και των "μικρών και μεσαίων αστών"⁵.

Οι κοινωνικοί επιστήμονες που εμμένουν στο σχεδιασμό της μεταπολεμικής "ανοικοδόμησης" της χώρας, με γνώμονα τη "λαοκρατική" ανασύνταξη των δομών της και πολιτικό φορέα αυτού του εγχειρήματος το "Συνασπισμό Κομμάτων του ΕΑΜ", θα συσπειρωθούν με αισιοδοξία καταθέτοντας συγκεκριμένες προτάσεις για τις επιμέρους πτυχές αυτής της σύνθετης διαδικασίας. Στο πρακτικό της συμφωνίας της Βάρκιζας η ανάπτυξη "ελευθέρου και ομαλού πολιτικού βίου" αποτιμάται ως προϋπόθεση "της δημιουργικής προσπάθειας δια την ανοικοδόμηση της χώρας εκ των ερειπίων" που οι "σκληροί αγώνες προς τους εξωτερικούς εχθρούς και ο αδελφοκτόνος πόλεμος"⁶ επισώρευσαν. Στην 11η ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ (Απρίλιος 1945)⁷ ορίζεται ως κεντρικός πολιτικός στόχος αυτού του κόμματος η "πάλη για την εξασφάλιση της δημοκρατικής εξέλιξης", ειδικότερα για το "ξεριζώμα του φασισμού", την απόκρουση της μοναρχίας και τη διεύρυνση του "μετώπου της δημοκρατίας", και συναφώς διευκρινίζεται ότι η "πανεθνική" ουστράτευση για την αναδημιουργία του τόπου εδράζεται στην αρχή: "ανοικοδόμηση προς όφελος όλου του Έθνους και όχι μόνο μιας πλουτοκρατικής ολιγαρχίας". Οσο ακόμη από τους κόλπους της εαμικής Αντίστασης αναδύονται "ονειροπόλοι πραγματοποιιοί"⁸ που σχεδιάζουν την ανασυγκρότηση του τόπου "σε βάρος της εκμεταλλευτικής χρηματιστικής ολιγαρχίας" και με τη σύστοιχη εξουδετέρωση της "εξουσίας του κράτους των δοσιλόγων", τόσο μια εναλλακτική "Μεγάλη Ιδέα" θα στοιχειοθετείται για την εγκατάλειψη του φτωχοπροδορισμού και την εκμετάλλευση των πλουτοπαραγωγικών πηγών προς "όφελος όλου του λαού"⁹.

Στη 12η ολομέλεια, που με την "καθοδηγητική παρουσία" του Ζαχαριάδη θα εκληφθεί ως "ισάξια" της θης, ο "εσωτερικός διχασμός" ανάμεσα στο "δημοκρατικό λαό" και την "προδοτική αντιλαϊκή κλίκα" ανάγεται στην απροθυμία της αστικής τάξης να εκπληρώσει τον "αστικοδημοκρατικό μετασχηματισμό" της χώρας, κρατώντας την καθυστερημένη και εξαρτημένη από το ξένο κεφάλαιο, και κατά συνέπεια στην επέμβαση του εξωελληνικού παράγοντα" για τη ματαίωση του "επιστημονικά" τεκμηριωμένου προγράμματος της "λαί-

3. ΚΚΕ, "Συμφωνητικό του Κόμματος των Φιλελευθέρων και της κοινοβουλευτικής ομάδας του Παλλαϊκού Μετώπου" (19-2-1936), Επίσημα κείμενα, τ.Δ', σ.342.

4. ΚΚΕ, "Απόφαση" της θης Ολομέλειας (21-1-1934), Επίσημα κείμενα, τ.Δ', σ.25.

5. Μ. Παρτσολίδης, "Εισήγηση και τελικός λόγος", στο: Το 7ο συνέδριο του ΚΚΕ, Αθήνα 1945, σ.9-10.

6. "Η Συμφωνία της Βάρκιζας", Κομμουνιστική Επιθεώρηση, Μαρτ.1945, σ.154.

7. "Απόφαση", Κομμουνιστική Επιθεώρηση, Απρ.-Μάιος 1945, σ.243, 244, 246.

8. Π. Ρούσος, "Δημοκρατική εξωτερική πολιτική", Κομμουνιστική Επιθεώρηση, Ιούν.1945, σ.379.

9. Π. Δέλμης, "Ο προϋπολογισμός του 1945-1946", Κομμουνιστική Επιθεώρηση, Ιούν. 1945, σ.383, 391 πρβλ. Π. Ό δρόμος για την ανασυγκρότηση", Κομμουνιστική Επιθεώρηση, Ιούν. 1945, σ.438.

κής δημοκρατίας" που συνοψίζεται στο πολύπτυχο: "ενότητα-ειρήνη-ησυχία-δουλειά-ανοικοδόμηση-πολιτισμός"¹⁰. Ως προς το οικονομικό υπόβαθρο της ανόρθωσης διαπιστώνεται η ανάγκη της συλλογικής προσπάθειας για τη "σοβαρή επιστημονική επεξεργασία" των πτυχών της και προσδοκάται μια πλούσια συγκομιδή των "ειδικών επιτροπών"¹¹ που τις ερευνούν.

Ηδη, το Μάιο του 1945, εμφανίζεται ο *Ανταίος*¹² ως δεκαπενθήμερο forum για τη "μελέτη των προβλημάτων της ανοικοδόμησης" και με την προσδοκία να αποβεί "κεντρικό όργανο σε όσους αισθάνονται την εσωτερική ορμή ν' ανασκουμπωθούν στο άγιο οικοδομικό έργο για τον τόπο και το λαό μας". Ως προς το σύμβολο του περιοδικού, που ήδη είχε χρησιμοποιηθεί από το Στάλιν και το Ζαχαριάδη¹³, σημειώνεται ότι η ευθυγράμμιση με τις "ζωντανές απαιτήσεις" της εποχής προσφέρει "νέες δυνάμεις γιατί μας βυθίζει στις πρωταρχικές πηγές της ζωής που αναβλύζουν από τα μυστικά βάθη του λαού, όπως η επαφή με τη μάνα γη δυνάμωνε" το μυθικό γίγαντα. Τις εισαγωγικές αυτές σκέψεις του Θεοδωρίδη¹⁴ ακολουθεί η προγραμματική εξαγγελία του Μπάτση¹⁵ για τη διεξοδική εξέταση της "ενδογενούς αιτίας" που εμποδίζει την πλήρη ανασυγκρότηση της χώρας με την ανίχνευση των παραγόντων που καθιστούν "ελαττωματική" την κίνηση της οικονομίας, των μέτρων που θα τους υποχρεώσουν να δράσουν προς "όφελος της οικονομίας" και του τρόπου ένταξης του διαθέσιμου δυναμικού στα πλαίσια μιας νέας "οικονομικής οργάνωσης" θα στοιχειοθετηθούν οι προϋποθέσεις να αποδευθεθεί "ο λαός και η οικονομία του από κάθε αντιπαραγωγικό, αντιοικονομικό και εκμεταλλευτικό" σκόπελο που παρενέβαλε στην πρόοδο του τόπου "μία μονοπωλιακή κερδοσκοπική ολιγαρχία", δηλαδή να θεμελιωθεί η ανοικοδόμηση στο "απώτερο μέλλον σε πλατειές και κοινωνιστικές βάσεις".

Για την επίτευξη του αιτήματος της "Ανοικοδόμησης" όχι μόνο των ερειπίων αλλά της δημιουργίας "μιας καινούργιας ζωής σ' όλους τους τομείς της κοινωνικής δράσης" το περιοδικό¹⁶ ενθάρρυνε τη σύμπληξη ενός "ενιαίου επιστημονικού οργανισμού", με το συντονισμό των επιμέρους ερευνητικών προσπαθειών, και τη συμπαράταξη των οπαδών του "επιστημονικού σοσιαλισμού" και των "ειλικρινών δημοκρατιών", με κριτήριο σύγκλισης όχι τις "αφηρημένες πολιτικές συζητήσεις" αλλά τη "θετική" εργασία για την "προκοπή και τη δημοκρατική αναγέννηση του τόπου". Έτσι το Σεπτέμβριο του ίδιου έτους ιδρύεται η "Επιστημονική Εταιρεία για τη Μελέτη των Νοελληνικών Προβλημάτων" που θα γίνει γνωστότερη με το συντομογραφικό τίτλο: "ΕΠ(ιστήμη) - ΑΝ(οικοδόμηση)", έχοντας ως στόχο την αποκατάσταση μιας "οργανικής ενότητας" ανάμεσα στους διάφορους επιστημονικούς κλάδους, τη σύνδεσή τους με την πραγματικότητα της "εθνικής μας ζωής" και την ένταξη των λειτουργιών τους στην "υπόθεση της λαοκρατικής μετάπλασης του Έθνους"¹⁷.

10. Ανυπόγραφο, "Λαϊκή δημοκρατική ανόρθωση", Κομμουνιστική Επιθεώρηση, Ιουλ. 1945, σ.463, 466 και "Απόφαση της 12ης Ολομέλειας", στο ίδιο τεύχος, σ.479.

11. Β. Μπαρτζώτας, "Οι βασικές κατευθύνσεις της οικονομικής μας ζωής", Κομμουνιστική Επιθεώρηση, Ιουλ. 1945, σ.54.

12. Πρβλ. Π. Νούτσος, Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα, τ.Γ', Αθήνα 1994, σ.98-100, 448-458.

13. Ν. Ζαχαριάδης, Ο αληθινός Παλαμάς, Αθήνα -2- 1945, σ.75 πρβλ. Νούτσος, Η σοσιαλιστική, σ.448.

14. "Προγραμματικό", τ.Α', σ.1-2.

15. "Το βασικό πρόβλημα της ανοικοδόμησης", τ.Α', σ.2-4.

16. "Στους προοδευτικούς επιστήμονες", τ.Α', σ.141.

17. "Σταθμός", τ.Α', σ.181.

Ο *Ανταίος* θα τεθεί στην υπηρεσία της "ΕΠ-ΑΝ" και στην πρώτη του περίοδο, ως την κήρυξη εκτός νόμου του ΚΚΕ και του ΕΑΜ, με διακριτική ανοχή θα συγκροτήσει τον ορίζοντα των συνεργασιών του που θα πραγματοποιηθεί θέματα της "ανοικοδόμησης" (βιομηχανία, αγροτική οικονομία, αλιεία, ενέργεια, ορυκτός πλούτος, τεχνικά έργα, οικιστική, εμπόριο, συγκοινωνία, δημοσιονομική πολιτική, υγεία-πρόνοια, εργατική νομοθεσία) και εντελώς δευτερευόντως τις εκπαιδευτικές και πολιτιστικές της συνιστώσες και προϋποθέσεις. Σε συνθήκες διωγμού των διανοουμένων της εαμικής Αριστεράς συσπειρώνεται πλειάδα επιστημόνων (με πρόπλασμα την "Οργάνωση Μελετών Σχεδιοποιημένης Ανοικοδόμησης" της ΠΕΕΑ), που προέρχονται κατά προτεραιότητα από το πεδίο των θετικών επιστημών (τη μερίδα του λέοντος κατέχουν οι διδάσκοντες και οι απόφοιτοι του Πολυτεχνείου), για να επεξεργασθεί τις επιμέρους πτυχές της "Ανοικοδόμησης", χωρίς να καταγράφουν τη δυναμική του πολιτικού φορέα υλοποίησης αυτού του εγχειρήματος.

Μ' αυτή ακριβώς την τακτική επιχειρούν τη νομιμοποίηση των αναλύσεών τους ως επιστημονικού πρώτιστα λόγου που έχει στο στόχαστρό του την ανάδειξη της "βιωσιμότητας" της Ελλάδος με πολλές δυνατότητες να καταστεί "μία αληθινά πλούσια χώρα"¹⁸. Πρόκειται δηλαδή για την αντιστροφή των όρων σχεδιασμού και πραγματοποίησης της "Μεγάλης Ιδέας", λόγω της επενέργειας των σχετικών αντισωμάτων που είχε εγχαράξει η ηγεσία του ΚΚΕ, με σαφή ωστόσο την πρόταξη των "παραγωγικών δυνάμεων" (γεγονός που πιστοποιείται στη σύνθεση της ύλης του περιοδικού και στις έμμεσες διατυπώσεις των συνεργατών του) στη διαδικασία "ανόρθωσης" του τόπου.

Θα μπορούσε ίσως να νοηθεί ότι μια τέτοια επιλογή συνιστούσε απλώς αποτέλεσμα ενός επιμερισμού της συνολικής επιστημονικής εργασίας, που υποβαθμίζει τη σύλληψη της "Ανοικοδόμησης", εφόσον και ο "Τομέας εκπαιδευτικών" της "ΕΠ-ΑΝ" είχε να επιδείξει μια ορισμένη συγκομιδή ερευνών για τη βασική και την ανώτατη εκπαίδευση και την καταπολέμηση του αναλφαριθμητισμού (σε συνεργασία με την ομόλογη "Εταιρεία", όπου πρωτοστατεί επίσης ο Κ.Δ.Σωτηρίου), ενώ αυτοδύναμα αναπτύσσεται ο (νέος) "Εκπαιδευτικός Ομίλος"¹⁹. Δεν υπερβαίνει ωστόσο το 10% των ενεργών μελών της "ΕΠ-ΑΝ" το επιστημονικό δυναμικό που συγκροτεί τον "Εκπαιδευτικό Τομέα" έρευνας, τελευταίον στη σειρά διάρθρωσης των δραστηριοτήτων της "Εταιρείας", μετά τους "Οικονομικό", "Αγροτικό", "Τεχνικό", "Βιομηχανικό", "Υγειονομικό" και "Νομικό".

Οι κίνδυνοι πάντως διολίσθησης σε έναν "τεχνοκρατισμό" της Αριστεράς είναι περισσότερο όσο αυτή διεκδικεί μια πρωτεύουσα θέση στην εγχώρια πολιτική σκηνή, με "επιστημονικά" τεκμηριωμένες προτάσεις για την ανάπλασή της, ενώ στη δεύτερη φάση του *Ανταίου* διευρύνεται έκδηλα ο κύκλος των ενδιαφερόντων του στο πεδίο των ιδεών και του πολιτισμού. Το μεταφραστικό εξάλλου έργο του περιοδικού είχε κινηθεί, στην αρχική περίοδο που ήταν ισχνό, στην ίδια τροχιά (με ειδήσεις για την αγροτική μεταρρύθμιση στην Ουγγαρία, το διετές "πλάνο" στην Τσεχοσλοβακία και την υδροηλεκτρική παραγωγή στη Γαλλία), όπως επίσης η θεωρητική υποστήλωση των συναφών κειμένων που καθιστά αναπόφευκτη την ένταξη της "ΕΠ-ΑΝ" στην "Παγκόσμια Ομοσπονδία Επιστημονι-

18. Σ. Μάξιμος, "Η Ελλάδα είναι ή πρέπει να γίνει βίσιμη", τ.Α', σ. 78-79.

19. ΕΠ-ΑΝ, "Η πρώτη γενική συνέλευση", τ.Β', σ.44.

κών Εργατών", ο αντιπρόεδρος της οποίας J.D. Bernal²⁰ διευκρινίζει ότι ενδιαφέρεται για τα "ζωτικά ζητήματα" της εποχής (χρήση της ατομικής ενέργειας, στέγη, ιατρική περίθαλψη, "ανασυγκρότηση της εθνικής βιομηχανίας"). Εντελώς σποραδικά παρεμβάλλεται η προσέγγιση του "κοινωνικού ανθρωπισμού"²¹ ως γονιμοποιού στοιχείου της γενικής μόρφωσης και η αναγνώριση του ρόλου της φυσικής²² στην ανατοποθέτηση των φιλοσοφικών προβλημάτων.

Όσο όμως προχωρούσε ο εμφύλιος πόλεμος, τόσο στον ολοένα φθίνοντα πυρήνα της "ΕΠ-ΑΝ" και του *Ανταίου* (ήδη ο Α. Αγγελόπουλος εκδίδει τη *Νέα Οικονομία* με σαφώς πιαλύτερο προσανατολισμό) θα γίνεται κατανοητό ότι η "Ανοικοδόμηση" συνεπάγεται πρώτιστα την ανασυγκρότηση της αστικής τάξης και την αυταρχική κραταίωση της κυριαρχίας της, γεγονός που δεν άφηνε περιθώρια στην (κομμουνιστική) Αριστερά να ελιχθεί πολιτικά παρά μόνον (και με τα δικά της λάθη, όπως η αποχή από τις εκλογές του 1946) να οδηγηθεί στην ένοπλη αμφισβήτηση και την "αυτοάμυνα". Με την επίγνωση της ισορροπίας των "Υπερδυνάμεων" στην πλανητική πολιτική οι εισηγητές της εαμικής ανασύνταξης της χώρας διαβλέπουν στην "αμερικανοκρατία" όχι μόνο την οικονομική αλλά και την πολιτική και κοινωνική πλευρά της εξάρτησης. Ενα από τα τελευταία θύματα του εμφυλιακού καθεστώτος υπήρξε ο Δ. Μπάτσος, διευθυντής του *Ανταίου*.

Η χρήση των κομμουνιστικών ιδεών στην άσκηση μιας αρθρωμένης κοινωνικής κριτικής εκτυλισσόταν, ήδη από την περίοδο του μεσοπολέμου, ευθέως ανάλογα προς τις αντιστάσεις που ενθάρρυνε η "κομμουνιστοφοβία" των ιδεολογικών μηχανισμών του κράτους και ενίσχυε ο στρατός και η αστυνομία με το φόβητρο του "εσωτερικού εχθρού". Αφού θα έχουν προηγηθεί συνθήκες παρανομίας, διώξεων, εκτοπίσεων και υπερωριών το ΚΚΕ παρεμβαίνει ρυθμιστικά στο παιχνίδι της κοινοβουλευτικής εξουσίας το 1936 και θα αναχθεί, σφυρηλατημένο στη φωτιά της Αντίστασης, σε δυναμικό πόλο της εγχώριας πολιτικής σκηνής, η οποία με την ξενική επέμβαση θα ανασυγκροτηθεί και θα φέρει σε ευνοϊκό πέρας για τις κυρίαρχες τάξεις τον εμφύλιο πόλεμο. Η στρατηγική πρόταση της Αριστεράς, στην κομμουνιστική της κυρίως εκδοχή, σήμαινε το σχεδιασμό μιας αντικοινωνίας που θα κληθεί, ακόμη και με την αλλαγή των όπλων, να διαδεχθεί την υπάρχουσα. Πριν ακόμη λιώσουν οι πάγοι που είχε επισαυρέσει ο ψυχρός πόλεμος στις διεθνείς σχέσεις και πριν αμφισβητηθεί *intra muros* ο ιδεολογικός κώδικας για τη στοιχειοθέτηση αυτής της κοινωνίας θα ξεσπάσει η περισυλλογή για την αναντιστοιχία προθέσεων και πραγματικότητας:

"χρόνια πασχίζουμε να χτίσουμε τον κόσμο να το μεταμορφώσουμε
ζυμώνουμε τη λάσπη και συνεχώς διαλύεται
απ' τις προλήψεις τις βροχές τις προδοσίες.
Είμαστε υπεύθυνοι για τα υλικά
για τις λιποψυχίες μας
είμαστε υπεύθυνοι για την επιμονή μας..."

20. "Οργανώσεις επιστημονικών εργατών", τ.Β', σ.217.

21. Κ.Δ. Σωτηρίου, "Το ανθρωπιστικό ιδανικό", τ.Β', σ.212-214.

22. Ν. Κτιόκης, "Η σημασία της Φυσικής για τη φιλοσοφία", τ.Α', σ.250-254.